

УДК: 358.4:940.54

В.В. Заборовський¹, О.М. Желтобородов²¹Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків²Харківська державна академія фізичної культури, Харків

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА СУПРОТИВНИКА У ВІЙНАХ ПЕРШОГО ТА ДРУГОГО ПОКОЛІНЬ

У статті розглянута еволюція теорії й практики інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) при підготовці та в ході ведення бойових дій від найдавніших часів до кінця ХІХ століття, розглянута ефективність різних форм і методів інформаційно-психологічного впливу. Також на історичних прикладах обґрунтована необхідність застосування й ефективність вміло організованої роботи із впливу на морально-психологічний потенціал супротивника, визначене значення накопиченого досвіду для сучасних Збройних Сил.

Ключові слова: війни, військова історія, листівки, пропаганда, ІПВ, моральний стан.

Вступ

Підсумки всіх війн минулого демонструють, що перемога у війні в остаточному підсумку залежить від двох факторів: матеріального й морального. З найдавніших часів полководці знали, що боротися з ворогом можна не тільки зброєю, але й шляхом цілеспрямованого впливу на свідомість і психіку людей, і активно використовували інформаційно-психологічний вплив (ІПВ), тобто цілеспрямоване проведення й розповсюдження спеціальної інформації, що надає безпосередній вплив на суспільну думку, психіку й поведінку населення, військово-службовців для ослаблення морального духу й бойової могутності супротивника. Метою ІПВ був вплив на масову свідомість супротивника шляхом цілого арсеналу маніпуляційних методик, досягнення стійкого результату у формуванні суспільної думки в заданому маніпуляторами ключі. Для цього використовувалися різні способи пропаганди й ідеологічної обробки людей. Становлення основних форм і методів ІПВ відбулося в ході підготовки й проведення контактних війн першого й другого покоління, тобто із часу появи перших держав, і аж до другої половини ХІХ століття.

1. Формування основ інформаційно-психологічного впливу на супротивника у війнах першого покоління

Інформаційно-психологічний вплив (ІПВ) з метою надання впливу на психіку й поведінку військово-службовців і населення супротивника застосову-

валося вже в збройних зіткненнях племен в епоху розпаду первіснообщинного ладу, а також у війнах рабовласницьких і феодальних держав, які отримали назву контактних війн першого покоління. Найдавнішим способом підризу морального стану супротивника стало залякування його своєю (іноді удаваною) бойовою могутністю. Наприклад, і Ганнібал і Чінгіз-Хан, ще до початку бою навмисно розпускали чутки про "нову секретну зброю" – бойових слонів, "вогняних зміїв", чи отруйний дим.

Перед походом у Грецію в 480 р. до н.е. перський полководець Ксеркс із метою максимального емоційного впливу на супротивника розповсюджував чутки щодо численності свого війська. Він стверджував, що "якщо всі перські війни вистрілять із луків, то стріли затьмарять сонце".

Крім того, розуміючи недостатність доведення інформації застрашливого характеру шляхом чуток, Ксеркс відпустив грецького вивідача, попередньо продемонструвавши йому численність перського війська.

У ході війни із греками Ксеркс активно використовував для впливу на еллінів і так звану "п'яту колону". У ролі "п'ятої колони" виступали жерці Дельфів, що займали проперсидську позицію. Вони доводили до еллінів оракули (пророцтва) про неминучу поразку від перського війська. Згодом, коли греки перемогли, жерці, щоб виправдатися перед сучасниками й нащадками, винайшли версію про "диво", яке допомогло дельфійцям внести вирішальний вклад у перемогу над варварами [1].

З іншого боку, афіняни також не залишили без уваги можливість використання психологічного впливу на ворога. Зокрема, було зроблено спробу внести розкол у ряди прихильників персів. Фемістокл, щоб запобігти участі на боці Ксеркса етнічних греків іонійців, звернувся до них із наступними словами, висіченими на камені, куди іонійці приходили за прісною водою: "Іоняне! Ви робите несправедливо, ідучи війною на своїх предків і допомагаючи варварам поневолити Елладу. Переходьте скоріше на наш бік! Якщо ж це неможливо, то принаймні впросіть карійців зробити так само. А якщо не можете зробити ні того, ні іншого, якщо ви сковані занадто важким ланцюгом примушення й не можете його скинути, то бийтеся як труси, коли справа дійде до битви...". [1]

Грецький історик Геродот, що описав цей епізод, відзначав, що автор звернення діяв "із подвійним наміром: або іоняне зрадять персів і перейдуть до еллінів, або Ксеркс, отримавши повідомлення про це, візьме під підозру іонян і сам не дозволить їм брати участь у морських битвах" [1].

Перша спроба узагальнити основні напрямки діяльності по ослабленню морально-психологічного потенціалу військ і населення супротивника була започаткована в Китаї ще за 500 років до н.е. в одному з найдавніших трактатів по військовому мистецтву. На думку автора трактату, Сунь-Цзи, основні способи впливу на психіку і поведінку супротивника зводяться до наступних:

- "розтлівайте все добре, що є в країні вашого супротивника";
- "втягуйте провідних представників вашого супротивника в злочинні діла";
- "підривайте їхній престиж і виставляйте в потрібний момент на ганьбу громадськості";
- "використовуйте співробітництво самих підлих і брудних людей";
- "розпалюйте сварки й сутички серед громадян ворожої країни";
- "підбурюйте молодь проти старих";
- "заважайте всіма способами діяльності уряду";
- "перешкоджайте всіма способами озброєнню, забезпеченню й наведенню порядку в збройних силах";
- "сковуйте волю супротивника безглуздими піснями й музикою; знецінюйте всі традиції й богів ваших ворогів";
- "посилайте жінок легкої поведінки для того, щоб доповнити справу розтління";
- "будьте щедрі на пропозиції й подарунки для покупки інформації й спільників, не заощаджуйте ні на грошах, ні на обіцянках, тому що вони приносять багаті дивіденди" [2].

Подальший розвиток військового мистецтва незмінно супроводжувалося вдосконаленням форм інформаційно-психологічного впливу. До II століття н.е. відноситься використання такого самостійного прийому інформаційно-психологічного впливу, як проголошення справедливого характеру війни зі своєї сторони й несправедливого з боку супротивника. Цей прийом широко використовувався у війнах стародавнього Китаю протягом значного періоду часу. Написане до початку війни або ж на самому початку збройного зіткнення, політичне обвинувачення було в ході всієї війни основним документом для обґрунтування законності дій сторони, що написала його. У книзі китайського історика Ло Гуань Чжуна "Трицарат" приведено текст такого документа, який було написано близько 200 р.: "Цао Цао та його однодумці, з почуттям великого обов'язку, повідомляють всій Піднебесній: лиходій Дун Чжо вчиняє злочин проти Неба й губить землю. Він убив государя й розоряє державу, опоганює палац, і тиранить народ. Лютий і нелюдський, він винен у багатьох підлих провинах. Нині ми отримали секретний наказ імператора збирати військо. Клянемося, що очистимо імперію й знищимо розбійників. Ми уповаємо на те, що ви теж піднімете війська, щоб разом із нами вилити свій справедливий гнів, підтримати правлячий дім і врятувати народ. Виступайте негайно, як тільки одержите цей заклик" [3].

Період контактних війн першого покоління для формування основ ППВ на супротивника дав багато чого. Досяг відомої досконалості спосіб залякування й поширення застрашливих чуток. У примітивній формі виникло розуміння важливості загострення протиріч у таборі супротивника і внесення розколу в його ряди, використання так званої "п'ятої колони". Дістало розвиток застосування такого прийому ППВ як проголошення справедливого характеру війни зі своєї сторони й несправедливого з боку супротивника.

З розвитком монотеїстичних релігій (християнство, іслам.) у ході запровадження ППВ значну роль став відігравати релігійний фактор. Особливо це проявилось в ході ідейно-пропагандистського забезпечення хрестових походів. Офіційно метою цих походів, організованих феодалними правителями Європи і Папою Римським, було визволення "труни господньої" у Єрусалимі. Ця версія задовольняла необхідність замаскувати загарбницьку мету світських і церковних керівників, їхнє прагнення оволодіти легендарними багатствами Сходу. Поряд зі стратегічною лінією церковної пропаганди, що зображувала агресивні війни як війни священні, в ході хрестових походів опрацьовувалися прийоми, які згодом стали типовими для психологічної війни. До них можна віднести дискредитацію супротивника шляхом розповсюдження версії про їхні звірства, розпалення розбіжностей між державами Сходу і т.д.

Не менш активно використовували канони релігії мусульманські завойовники, що тримали своїх підданих у стані перманентної "священної війни" (джихад, газават), у ході якої догми непримиренності до іновірства пов'язували з тактичними хитрощами. Тим, кого прагнули перетворити в мусульман, обіцяли різні привілеї, включаючи звільнення від податків або рабства.

До XIII століття відноситься один із перших історичних прикладів застосування дезінформації у військових цілях. Пов'язано цей приклад із вторгненням монголів в Угорщину в 1241 році. Розбивши угорців та їх союзників на річці Шайо, монголи серед захоплених трофеїв знайшли королівську печатку. За наказом Батия грамотні полонені від імені короля Бели написали угорською мовою указ про припинення опору, копії якого, були скріплені королівською печаткою та розіслані в різні кінці ще не завойованої країни.

Подальшому розвитку ППВ на супротивника сприяла селянська війна в Німеччині (початок XVI в.), у ході якої одержала розвиток лінія, спрямована на дискредитацію керівника руху або командуючого військами в очах його послідовників і підлеглих. Так, супротивники Мартіна Лютера намагалися скомпрометувати вождя Реформації, випускаючи численні листівки, що ганьбили його. Надалі дискредитація військово-політичного керівництва стала одним із найбільш інтенсивно застосованих способів ППВ на війська і населення супротивника.

Але історія також дає нам приклади, коли ППВ приводило до небажаних результатів. Так, в XVI столітті іспанці при підготовці до висадки своїх військ розповсюдили в Англії таємно надрукований памфлет проти Єлизавети I, у якому незаміжня королева обвинувачувалася в розпутстві. До зворотного ефекту дане повідомлення призвело в зв'язку з тим, що його авторство приписувалося емігрантським колам, яких більшість англійців вважали зрадниками. У результаті на бік королеви стали навіть ті, хто до цього її не вшановував. Щоб уникнути подібних ситуацій, наприклад, у ході "холодної" війни, було визнано більш доцільним вести радіомовлення на супротивника з іноземним акцентом, щоб повідомлення не асоціювалося з образом зрадника.

Війнами періоду феодальної роздробленості породжений і такий прийом зовнішньополітичної пропаганди, направлений проти ворожої сторони, як обвинувачення її в претензіях на світове панування, що було, наприклад, характерним для Тридцятирічної війни, коли подібні наміри приписували один одному володарі, Швеції, Франції і Німеччині.

До кінця періоду війн першого покоління роль матеріалів ППВ і важливість забезпечення умов для їхньої широкої циркуляції зростає. У зв'язку з появою друкарських засобів з'явилася можливість для

поширеного виготовлення й розповсюдження матеріалів ППВ.

2. Розвиток інформаційно-психологічного впливу на супротивника у війнах другого покоління

Усі досягнення теорії й практики ППВ останнього етапу періоду війн першого покоління були успадковані й розвинуті в Новий час, війни якого отримали назву війн другого покоління. У цей час дістала широке поширення друкована пропаганда.

Заслугує особливої уваги внесок у розвиток теорії й практики ППВ Наполеона Бонапарта. На першому етапі Наполеон вибрав для себе роль "полководця революції". Розширюючи кордони французької імперії, він вимишляв пристойні приводи для пояснення необхідності вторгнення на території інших країн. Так, окупацію Італії Наполеон обґрунтував необхідністю звільнення цієї країни від влади австрійського імператора, а вторгнення в Росію проводив, нібито, з метою повалення російського царату, встановлення республіканської форми правління і скасування кріпосного права.

Головними матеріалами ППВ у французьких військах стали військові бюлетені або накази по армії. Їхніми адресатами були не тільки війська, але й широкі кола населення як у французькому тилу, так і на окупованих територіях. Крім наказів важливу пропагандистську роль грали маніфести, звернення до місцевого населення, а також різного роду листи до місцевих впливових діячів.

У зверненні до народу Ломбардії (північна Італія) говорилося: "Французька республіка дала присягу ненависті до тиранів і братерства із народами...". [6] Але відразу йшло пояснення, що для перемоги над австрійською тиранією потрібні кошти й що 20 млн. лір контрибуції, накладених на Ломбардію, служать цієї мети.

У ряді випадків Наполеон особисто складав звернення. Так, у ході єгипетського походу він намагався знайти підхід до шейхів і імамів, використовуючи, зокрема, протиріччя між верхівкою мусульманства Єгипту й папською католицькою церквою. Наполеон вирішив обіграти той факт, що боротьба Франції за Мальту стала одночасно боротьбою і проти католицького ордена, що володів Мальтою.

Зокрема в зверненні підкреслювалося: "Скажіть народові, що ми - друзі правовірних мусульман. Хіба ми не знищували мальтійських лицарів тому, що ці безумці вірили, начебо бог хоче, щоб вони воювали з мусульманами?.. Тричі щасливі будуть ті, хто буде з нами. Вони збільшать у своє майно й досягнуть успіху в кар'єрі. Щасливі ті, хто залишиться нейтральним. У них буде час познайомитися з нами, і вони перейдуть на наш бік. Але горе тричі горе тим, хто з мамелюками, візьме в руки зброю й буде

проти нас боротися! Для них немає надії, вони загинуть" [5]. Історики відзначають багато якостей цього документа, які, могли б служити зразком у добірці засобів інформаційно-психологічного впливу. По-перше – вибір адресата, релігійна й світська верхівка Єгипту, а не простий безграмотний народ. По-друге – мітація стилю звичного для арабів. По-третє – обір вагомих аргументів, в основі яких лежить невелика частина правди: Наполеон дійсно воював із Папою та з мальтійськими лицарями, але зовсім не тому, що вони були супротивниками мусульман. Почетверте – чітка вказівка на бажану форму поведінки з використанням сполучення обіцянок і загроз.

Чим далі за межі Франції простиралися прагнення Наполеона на панування, тим більше виявлявся загарбницький характер його планів, і тим менше служив йому потенціал революційної ідеології недавнього минулого.

Другий етап Наполеона-пропагандиста – етап створення централізованого контролю за суспільною думкою. Наполеон надавав великого значення газетам. Відомий його вислів: "Чотири газети зможуть заподіяти супротивникові більше зла, ніж сто тисячна армія".

Усвідомлюючи повною мірою силу впливу преси на формування суспільної думки, Наполеон диференційно підходив до діяльності органів преси в імперії і за кордоном. У Франції він скоротив кількість газет з 73 до 13. Що стосується газет, призначених для затвердження його влади в окупованих країнах, то вони відігравали в очах Наполеона більш значну роль. "Заволодійте газетами й управлінням" [6], – наказує Наполеон Мюрату на початку захоплення Піренейського півострова, вимагаючи наводити Іспанію памфлетами проти скинутої династії. У кожній окупованій країні він засновував офіційний друкований орган: "Газетт де Мадрид", "Газетт де Берлін" та ін.

При викладенні матеріалів на сторінках наполеонівської преси одержали широке поширення методи замовчування й дезінформації. Щоб замаскувати свої наміри розв'язати агресію проти Росії Наполеон заборонив публікацію матеріалів антиросійської спрямованості. "До 1807 року можна було писати про Росію, але по можливості лайливе, після 1807 року теж можна, але неодмінно похвальне" [6], – писав історик Тарле. Що стосується дезінформації, то Наполеон вважав, що її доцільно використовувати з метою введення супротивника в оману. Один раз якась газета навела точні дані про чисельність французьких військ на одній з ділянок, у зв'язку із цим Наполеон помітив: "Якщо б газета збільшила в чотири рази кількість, – ще можна було б допустити!" [6]. В іншому випадку він дає пряму директивну вказівку правителям васальних держав, щоб вони не тільки посилали йому підкріплення, але й супрово-

джували ці дії повідомленнями преси, які подвоюють число відправлених військ.

Численні письмові вказівки міністрові поліції й інших служб, що лишилися в архіві Наполеона свідчили про те, що він широко вдавався до такого способу ІПВ, як інспірування преси.

Інспірування – це передача ЗМІ версій із політичними оцінками подій або намірів сторін зі спонуканням (прихованою або відкритою) аудиторії до дій, що відповідають інтересам джерела. Одночасно застосовувався й метод підкупу іноземної преси. Так, в 1802 році англійська розвідувальна служба повідомила з Парижа в Лондон про те, що агент Наполеона Фьєв направлений до Англії зі спеціальною місією – знайти доступ до редакторів англійських газет для того, щоб забезпечити канали впливу на населення Англії.

У ході ведення бойових дій пропагандисти Наполеона широко залучали військовополонених і дружньо налаштованих осіб для складання звертань до військовослужбовців і населення супротивника. Історик Е. Б. Черняк у такий спосіб характеризував наполеонівську пропаганду: "В ній легко знайти в більш-менш розвиненому вигляді багато характерних рис психологічної війни – твердження про єдність у власному таборі й розлади в супротивників; диференційний підхід до різних груп; замовчування несприятливих звісток і випинання вигідних, нехай і незначущих, новин; використання доводів, відповідним чином фальсифікованої історії; висування легкодоступних гасел; постійне повторення особливо корисних і зручних тез; перекручування відомостей і аргументів ворожої преси; наполегливі спроби осміяння ворога; обвинувачення його у власних злочинах або діях, за які несли рівною мірою відповідальність обидві сторони і т.д." [7].

Успішну пропаганду на війська й населення супротивника проводили й російські полководці. О.В. Суворов в 1799 р. у ході італійського походу російської армії вперше здійснив психологічну операцію як складову частину єдиного плану бойових дій. Зрозуміла для об'єкта впливу оцінка обстановки, переконлива аргументація та образна мова зробили звернення Суворова до солдатів пьемонтської армії досить діючим: на бік російсько-австрійських військ пьемонтці переходили не тільки поодиночки, але й групами, і навіть цілими частинами.

Письмове звернення до народу Польщі М.І. Кутузова від 27 грудня 1812 р., уперше використовувалася, як так звана охоронна грамота. Звернення мало наприкінці особливе застереження: "Екземпляр цього оголошення всякому, служитиме замість охоронного листа". Це був прообраз листівки-перепустки в полон, які активно використовувалися у війнах і збройних конфліктах ХХ, початку ХХІ століть.

Командування російської армії також уміло використовувало звільнення військовополонених з метою пропаганди полону. Так, на початку 1813 року французьке командування, стурбоване випадками здачі в полон, оголосило по армії, що всі солдати після повернення з полону будуть продовжувати свою службу ще протягом 25 років, а ті, хто закінчить кампанію в рядах армії, назавжди будуть звільнені від подальших призовів. У французьких військах оголосили також, що росіяни взагалі в полон не беруть, а якщо деяким залишають життя, те тільки для того, щоб мучити в таборах. Російське командування пішло на такий крок, як звільнення й відправлення їх додому, "для того, щоб вони розповіли товаришам своїм, як у нас із ними обходяться" [9]. Це й було зроблено протягом 1813 – 1814 рр. Колишні полонені спростували тези наполеонівської пропаганди.

В 60-і рр. XIX століття, у період громадянської війни в США, керівництво півночі з метою психологічного впливу на армію півдня широко користувалося маніфестом про визволення негрів. Таким чином, американці першими почали використовувати політичні теми в ході застосування ІПВ на війська й населення супротивника [9].

Висновок

Історичні факти незаперечно свідчать про високий рівень, якого досягла теорія й практика ІПВ на населення й військовослужбовців супротивника до початку XX століття. Одержали подальший розвиток такі напрямки ІПВ як обґрунтування причин розв'язання агресії, дискредитація керівництва супротивника, внесення розколу й протиріч у його ряди, фальсифікація історичних подій. Виникли технічні можливості вести друковану пропаганду

шляхом видання й доведення до об'єкта впливу памфлетів, маніфестів, відозв, звернень, листів, інформаційних листівок і т.д. Почали застосовувати звільнення військовополонених із пропагандистською метою. Заходи інформаційно-психологічного впливу стали погоджуватися з бойовими завданнями, які виконували збройні сили. І хоча в цей період у жодній державі не були створені спеціальні військово-пропагандистські органи, інформаційно-психологічний вплив став невід'ємною частиною військового мистецтва.

Список літератури:

1. Геродот. *История*. В 9-ти кн. / Геродот. – Л., 1972. – [Посилання на с. 26, 383].
2. Конрад Н.И. *Сунь Цзы. Трактат о военном искусстве* / И.Н. Конрад. – М., 1950. – [Посилання на с. 43].
3. Ло Гуань Чжун. *"Троецарствие" Т. 1 / Чжунь Ло Гуань*. – М., 1954. – [Посилання на с. 71].
4. Манфред А. З. *Наполеон Бонапарт* / А.З. Манфред. – М., 1971. – [Посилання на с. 145].
5. Мережковский Д.С. *Наполеон* / Д.С. Мережковский. – Нальчик, 1992. – [Посилання на с. 57].
6. Тарле Е.В. *Соч., т. IV* / Е.В. Тарле. – М., 1959. – [Посилання на с. 467, 495, 497].
7. Черняк Е.Б. *Химеры старого мира* / Е.Б. Черняк. – М., 1970. – [Посилання на с. 50-51].
8. Дубровин Н. *Отечественная война в письмах современников (1812-1815)* / Н. Дубровин. – Спб., 1882. – [Посилання на с. 486].
9. *Інформаційний сайт «Vrazvedka.ru»* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу к сайту: 13. <http://www.vrazvedka.ru>.

Надійшла до редколегії 10.06.2009

Рецензент: д-р. військ. наук, проф. Г.А. Дробаха, Харківський університет Повітряних Сил ім. І. Кожедуба, Харків.

ФОРМИРОВАНИЕ ОСНОВ ИНФОРМАЦИОННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ПРОТИВНИКА В ВОЙНАХ ПЕРВОГО И ВТОРОГО ПОКОЛЕНИЯ

В.В. Заборовский, О.М. Желтобородов

Рассмотрена эволюция теории и практики информационно-психологического воздействия (ИПВ) при подготовке и в ходе ведения боевых действий от древнейших времен до конца XIX века, обоснована необходимость использования и эффективность умело организованной работы по воздействию на морально-психологический потенциал противника, определено значение накопленного опыта для современных Вооруженных Сил.

Ключевые слова: войны, военная история, открытки, пропаганда, ИПВ, моральное состояние.

THE FORMATION OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL IMPACT ON ENEMY IN WARS FIRST AND SECOND GENERATION

V.V. Zaborovsky, A.N. Zheltoborodov

Considered evolution of the theory and practice information and psychological effects in preparing for and conduct of combat operations from ancient times to end of the nineteenth century, has been justified for the use and efficiency ably organized work on the effects of moral and psychological potential enemy, defined the lessons learned to modern military.

Keywords: wars, military history, postals, propaganda, IPV, morale.